

O (NE)UMĚLECKÉM PŘEKLADU (NE)UMĚLECKÉHO TEXTU

Milan Hrdlička

Otázka oprávněnosti, míry a způsobu překladatelových zásahů do literárního díla zůstává ve středu pozornosti teorie uměleckého překladu. Tato problematika je těsně spjata s jedním z klíčových momentů translologie, a sice se zaměřením překladatele (a následně pak cílového textu) na čtenáře. Překladatelova orientace na jím předpokládaného adresáta a na předlohu má rozhodující vliv jak na proces translace, tak na jeho rezultat, tedy na přeložené dílo. Překladatelův ohled na originál a na čtenáře, resp. modifikace v jeho postoji (převaha translátorovy orientace na jednu z uvedených složek), jsou základní hybnou silou ve vývoji myšlení o překladu, v utváření metody a charakteru překladu uměleckého slovesného komunikátu. J. Levý (1957, s. 236) v této souvislosti poznamenává: "Vývoj reprodukčních, a tedy také překladatelských metod je nejobecněji možno charakterizovat změnami ve vztahu k předloze a ke čtenáři."

Překladatelův zřetel ke čtenářské obci (popř. k její určité části), jíž přeložené dílo adresuje, je v zájmu uskutečnění úspěšné, smysluplné komunikace nezbytný: ostatně obdobně je tomu rovněž v případě literární komunikace primární, čili ve vztahu autor (produktor uměleckého textu) - čtenář (receptor literárního díla). Domníváme se však, že má orientace druhotného produktora uměleckého textu (tedy překladatele) na oba zmiňované faktory (originál - nový adresát) v druhotné - tedy odvozené - literární komunikaci s reprodukčně-tvářčím statutem své meze. Překladatelská praxe dokládá, že výrazná převaha překladatelovy orientace na výchozí text vyústí ve v extrému v překlad "věrný" (doslovný), pro nějž je mimo jiné příznačná spoutanost textem předlohy projevující se mechanickým převodem jazykových jednotek, ulpíváním na jednotlivostech aj. Přílišné odpoutání se od originálu a nekritické přizpůsobování se kvalitám nového čtenáře-adresáta zase naopak nezřídka vede k překladu volnému, adaptačnímu.

Pro dosažení adekvátního uměleckého překladu je důležité, aby překladatel zcela nepodléhal dobovému a společenskému (skupinovému) tlaku (vkusu, konvencím, objednávce), neboť takový přístup vede v překládaném textu

k nepřiměřeným zásahům (vkládání kvalit, jež jsou výchozímu textu cizí, zlogičťování textu, narušování myšlenkové a umělecké stránky literárního díla apod.). Pro současnou koncepci adekvátního překladu uměleckého textu je příznačný právě požadavek vyváženosti překladatelova zřetele k oběma složkám: důraz je kladen na optimální přiblížení se kvalitám předlohy při zohledňování charakteristik čtenáře-adresáta (věk, vzdělání, kulturní vyspělost aj.). Ze strany překladatele se tedy jedná o vědomý a kvalifikovaně realizovaný kompromis, translátor vystupuje v roli "smiřovatele rozporů" (viz J. Levý, 1983), přeložené dílo je nutně vždy jen optimální aproximací originálu (B. Ilek, 1983).

Na adekvátnost překladu, tedy relaci "něčeho k něčemu", lze pohlížet ze dvou hledisek: jako na adekvátnost vzhledem k potřebám přijímajícího prostředí, nového čtenářského publika, nebo jako na adekvátnost přeloženého díla ve vztahu k předloze. Překladatelovo umění spočívá právě ve schopnosti sladit tento objektivně nevyhnutelný střet. Adekvátnost uměleckého překladu není strnulá nadčasová veličina, naopak: její pojetí se vyvíjí, proměňuje, je dobově a společensky determinované. Relativní povaha tohoto pojmu by však v teorii a praxi uměleckého překladu neměla znamenat anarchii, voluntarismus v jeho chápání i aplikaci. V odborné literatuře vědy o překladu bývá poukazováno na nevhodnost přílišného prosazování překladatelova subjektu, na neadekvátnost zásahů svou podstatou tvůrčích. V adekvátní překladatelské konkretizaci předlohy by mělo jít kromě jiného o zachycení podstaty díla, o zachování jeho identity. Čtenářsky náročný originál by tedy neměl být adaptován na obecně dostupnou nenáročnou četbu a takto transformované dílo by nemělo být vydáváno za přiměřené překladatelské řešení. Původní dílo tímto způsobem upravit lze, v praxi k tomu ostatně mnohdy nevyhnutelně docházelo a někdy ještě dochází, a to jak z důvodů objektivních (zásadní nepoměr mezi úrovní původní a domácí literární produkce, mezi vyspělostí původního a nového čtenáře), jež je ovšem nutné omezovat na nezbytné nutné minimum, tak také z pohnutek čistě subjektivních, svévolných - ty je třeba odmítat.

S hlasy prosazujícími nepřiměřenou orientaci překladatele na čtenáře se setkáváme i v současné době. V publikaci "Překládání a čeština" (Z. Kufnerová a kol., 1994, s. 14) se např. tvrdí, že "cílem veškerého překladatelského snažení tedy je, aby čtenář přeloženému textu porozuměl, aby jej pochopil." S takovým názorem není možné ve sféře uměleckého překladu souhlasit. Je-li kupř. autorovým záměrem vytvořit text obtížně uchopitelný, nejednoznačný, plný symbolů, narážek, dvojsmyslů, není možné cílový text zprůhlednit, učinit jej neproblémovým. Podbízení se vkusu a úrovni čtenáře nepřispívá ke zvýšení jeho úrovně, není ani tvůrčím impulzem pro domácí kulturní obec. Určitý předstih kvality překládaných děl se naopak může stát zdrojem inspirace a poučením, může být jedním ze stimulů pro zkvalitnění původní literární tvorby.

V souvislosti s vymezením pojmu "adekvátní překlad", s hodnocením zdařilosti překladu chceme upozornit na Hausenblasovo členění poměru mezi pojmy "překlad" a "umělecké dílo".

K. Hausenblas (1971, s. 157) rozlišuje:

- A) umělecký překlad uměleckého díla
- B) neumělecký překlad uměleckého díla
- C) umělecký překlad neuměleckého díla
- D) neumělecký překlad neuměleckého díla.

Jaké stanovisko k uvedenému členění z hlediska adekvátnosti zaujmout, jak zmíněné varianty hodnotit? (Opětovně při této příležitosti připomínáme dobovou a společenskou determinovanost pojmu "adekvátní překlad" - určitá překladatelská konkretizace předlohy může být v jistém období pokládána za přiměřenou, zdařilou, zatímco v době jiné tomu může být právě naopak.)

Předně by bylo zapotřebí některé z daných výrazů náležitě definovat, specifikovat. V případě A), tedy v uměleckém překladu uměleckého textu, je podle našeho mínění situace jednoznačná - tato možnost jako jediná zapadá do naší představy o adekvátním (uměleckém) překladu. Nepokládáme proto za nutné ji blíže rozebírat, omezíme se pouze na ukázkou z překladu, který požadavkům kladeným na tento způsob přetlumočení původního díla plně vyhovuje (viz dále).

Druhá varianta (B) je oproti tomu z hlediska adekvátnosti nežádoucí: jedná se o překlad neadekvátní, špatný, deformující originál. Obě varianty je možné doložit četnými příklady. My se pokusíme naznačit difference mezi oběma kategoriemi překladu na dvou převodech téhož výchozího textu. Představíme několik krátkých vybraných úryvků z Čapkova a Sýsova překladu Apollinairova Pásma. Považujeme přebásnění K. Čapka za natolik zdařilé, že je pro naše potřeby neopatríme podrobnějším komentářem. Dostatečně výmluvný je i pokus K. Sýse - rovněž v tomto případě zredukujeme naše připomínky na nezbytné minimum.

Originál začíná slovy:

"A la fin tu es las de ce monde ancien
Bergère ô tour Eiffel le troupeau des ponts bèle ce matin
Tu en as assez de vivre dans l'antiquité grecque et romaine."
(G. Apollinaire 1920, s. 7)

Čapkův překlad adekvátně vystihuje smysl předlohy, její ladění:

"Tím starým světem přec jsi znaven na konec
Pastýřko Eiffelko jak bečí stádo mostů dnes
Řecký a římský starověk se ti už přežily."
(G. Apollinaire 1957, s. 144)

Překladatelská konkretizace K. Sýse vypadá následovně:

"Ten starý svět tě otráví že bys raději nežil
 Jak bečí stádo mostů dnes ó Eiffelova věži
 Máš po krk antiky tak už to stopni."
 (G. Apollinaire 1982, s. 9)

Sýsova koncepce podle našeho soudu originálu neodpovídá. (Odkud se bere Sýsův přehnaný nihilismus, předrážděnost, znechucenost?) V podobně posunutě poloze je řaděn Sýsův převod další pasáže. Apollinairův poetický text:

"J'ai vu ce matin une jolie rue dont j'ai oublié le nom
 Neuve et propre du soleil elle était le clairon
 Les directeurs les ouvriers et les belles sténo-dactylographes
 Du lundi matin au samedi soir quatre fois par jour y passent."
 (G. Apollinaire 1920, s. 8)

přebásňuje K. Sýs takto:

"Vešel jsem dnes ráno do neznámé ulice
 Slunečné a lesklé jak hlas polnice
 Ředitelé dělníci a krásné písáčky
 Létají tu od pondělka do soboty jako masačky."
 (G. Apollinaire 1982, s. 9)

Čapkovu překladu nelze v podstatě vytknout nic. Jeho znění je následující:

"Viděl jsem dnes a jméno už nevím pěknou ulici
 Novou a čistou byla to slunečná polnice
 Šéfové dělnice a krásné písáčky z bureau
 Z pondělí do soboty čtyřikrát denně tudy se berou..."
 (G. Apollinaire 1957, s. 144)

O adekvátnosti překladu pak není opodstatněné hovořit ani u varianty "C", neboť by se v případě její realizace jednalo o neoprávněné, výchozím komunikátem nemotivované přidávání nových (vyšších) kvalit do cílového textu, o "vylepšování" původního díla - a tedy o aktivitu svou povahou původní, tvůrčí. Ono "neumělecké dílo" by ovšem bylo vhodné blíže vymezit. Řešení se zde nabízí hned několik: může jít o dílo svou povahou odborné, publicistické, nebo na druhé straně prostě o text "neumělý", po umělecké stránce nezdařilý (braková literatura apod.), či o výtvar lidové tvořivosti nevalných literárních kvalit (srov. některé útvary tzv. "nízké literatury"). Domníváme se, že by bylo zajímavé sledovat v těchto výše naznačených - jsme přesvědčeni, že nikoliv hypotetických - případech pohnutky vedoucí překladatele k adaptačním zásahům

do původního textu. Mohlo by se např. jednat o snahu vzbudit u domácího čtenáře falešné zdání o kvalitách literární tvorby určitého národa z důvodů politických, komerčních apod.

Poslední možnost (D) je poněkud problematická: také zde by bylo nutné charakter obou útvarů blíže ozřejmit - v tomto případě si totiž můžeme představit např. odborný překlad odborného textu, a tedy řešení adekvátní, ale též nepříliš zdařilý převod po umělecké stránce slabého komunikátu či "běžný" překlad kupř. části publicistického textu aj. Z hlediska teorie uměleckého překladu jej pokládáme za periferní.

Uvedené schéma názorným způsobem dokládá, že je možné - netvrdíme však, že správné - přistupovat z překladatelského hlediska k různým typům textu různým způsobem. Jeden z hlavních úkolů teorie uměleckého překladu proto spatřujeme ve vytváření podmínek pro prosazování a obhajování reprodukčně-tvůrčího statutu překladatelské aktivity, v poskytování teoreticky fundované základny i pojmoslovného aparátu (dostatečně vyhraněné formulovaného a náležitě postihujícího širokou a složitou problematiku překladu literárního díla) pro kritiku překladu, v současné době nejslabší součást vědy o překladu, jež by pomáhala kvalifikovaně a objektivně posuzovat překladatelské počiny ve sféře překladu beletrie a jež by byla schopná odlišovat podle jasných kritérií překlady zdařilé od cílových textů chybných, neadekvátních.

Literatura:

- HAUSENBLAS, K.: Výstavba jazykových projevů a styl. Praha 1971.
HRDLÍČKA, M.: K problematice zaměření uměleckého překladu na čtenáře. In: AUC, *Translatologica Pragensia* V, s. 157-161. Praha 1992.
ILEK, B.: Jazyk - text - výklad - překlad. In: AUC, *Slavica Pragensia* XXIII, s. 23-36. Praha 1983.
KUFNEROVÁ, Z. a kol.: Překládání a čeština. Praha 1994.
LEVÝ, J.: České teorie překladu. Praha 1957.
LEVÝ, J.: Umění překladu. Praha 1983.

Prameny:

- APOLLINAIRE, G.: *Alcools*. Paris 1920.
APOLLINAIRE, G.: *Francouzská poezie nové doby*. Praha 1957.
APOLLINAIRE, G.: *Pásmo*. Praha 1982.